

УДК: [94(470+571):614.885] «1914-1918»

**РОСІЙСЬКЕ ТОВАРИСТВО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ТА ДОПОМОГА
ЦИВІЛЬНОМУ НАСЕЛЕННЮ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(1914-1918 рр.)**

доктор історичних наук, професор, Ореховський В. О.

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна, м. Чернівці

У статті розглянута діяльність Російського Червоного Хреста у галузі допомоги мирному населенню, постраждалому від бойових дій Першої світової війни. Головну увагу автор приділяє наступним заходам Товариства: організації продовольчої допомоги для біженців; боротьбі з інфекційними хворобами серед мирного населення; забезпечення біженців білизною та верхнім одягом. Здійснено оцінку результатів роботи Російського Червоного Хреста у цій галузі.

Ключові слова: Російська імперія, Перша світова війна, громадські медично-санітарні організації, Російське Товариство Червоного Хреста, медицина, біженці, благодійність.

Ореховский В. О. Российское Общество Красного Креста и помощь гражданскому населению в годы Первой мировой войны (1914 - 1918 гг.)/ Черновицкий государственный торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета, Украина, Черновцы

В статье рассмотрена деятельность Российского Красного Креста в сфере помощи мирному населению, пострадавшему от боевых действий Первой мировой войны. Главное внимание автор уделяет следующим мероприятиям Общества: организации продовольственной помощи для беженцев; борьбе с инфекционными болезнями среди мирного населения; обеспечении беженцев

бельем и верхней одеждой. Осуществлена оценка результатов работы Российского Красного Креста в этой области.

Ключевые слова: Российская империя, Первая мировая война, общественные медицинско-санитарные организации, Российское Общество Красного Креста, медицина, беженцы, благотворительность.

Ореховский В. О. Russian Society of Red Cross and help to citizenry in the years of First World War (1914 - 1918)/ the Chernivtsi state trade and economic institute of the Kyiv national trade and economic university, Ukraine, Chernivtsi

In the article activity of Russian Red Cross is considered in the field of help to the peaceful population injured from the battle actions of First World War. Main attention an author spares to the next measures of Society: organizations of food help for refugees; to the fight against infectious diseases among a peaceful population; providing of refugees linen and outerwear. The estimation of job of Russian Red Cross performances is carried out in this area.

Keywords: the Russian empire, First world war, public medical-sanitary organizations, Russian Society of Red Cross, medicine, refugees, charity.

Вступ. Перша світова війна становить собою один із найбільш трагічних і переломних періодів у світовій історії початку ХХ ст. Наслідками цього збройного конфлікту стали мільйони загиблих, поранених та скалічених; руйнація європейського господарства; революції та утворення нових держав.

У роки війни з усією очевидністю виявилася економічна і політична слабкість самодержавства. Існуючий лад не зумів швидко і правильно перебудуватися для успішного ведення війни. Реакцією на неповороткість уряду, його нездатність до сучасної організації військового господарства, і медично-санітарного в тому числі, було зростання ролі громадських військово-санітарних організацій.

З усіх громадських організацій діяльність Російського Товариства Червоного

Хреста (РТЧХ) була найбільш дієвою, багатоплановою і результативною. Крім надання допомоги пораненим, хворим та калікам Товариство брало активну участь при розв'язанні питання допомоги цивільному населенню, постраждалому від бойових дій 1914-1918 рр.

Аналіз останніх досліджень. Значущість подій 1914-1918 рр. привертала и привертають і будуть привертати до себе увагу істориків. Однак, незважаючи на широкий спектр документів, що висвічують політичну, військову, економічну складові цієї кампанії, історіографія ряду проблем «Великої війни» є досить обмеженою. Однією із таких «білих плям» є проблема біженства.

Серед робіт, що з'явилися тут в останні роки слід відмітити роботу української дослідниці Л.М. Жванко «Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914 – 1918 рр.)» [1]. На думку авторки останнє довело, «...що ця війна – не лише воєнні дії, стратегічні плани геніальних та бездарних полководців, але й невідомі з попередніх воєн «великі трагедії маленької людини», вирваної зі звичного середовища проживання, водночас позбавленої всього, з безмежними стражданнями від невизначеності, непевності у майбутньому, туги за таким недалеким минулим...» [1, с.16]. Здійснюючи комплексний аналіз біженства як соціального явища війни 1914 – 1918 рр. Л.М.Жванко ввела до наукового обігу значну кількість, різних за походженням, документів.

Проблемі цивільного населення, постраждалого від бойових дій «Великої війни» присвячує 3-й розділ своєї монографії «Невідомі трагедії Першою світовою. Полонені. Дезертири. Біженці» російський дослідник М. В. Оськин [2]. Називаючи біженців та поранених «найбільш постраждалими від військової епохи категоріями населення, якщо не рахувати власне загиблих і поранених на війні» автор вважає, що їх трагічна доля «послужила «експериментом» для майбутньої трагедії Другої світової війни» [2, с.5].

Проте, не дивлячись на ґрунтовність та високий науковий рівень

згаданих праць, в них досить побіжно зачіпається питання допомоги Російського Червоного Хреста в облаштуванні біженців.

Значне місце в історіографії проблеми займають дисертаційні роботи, присвячені діяльності медико-санітарних громадських організацій, в тому числі і Російського Червоного Хреста.

Одним з перших у цьому ряді слід відмітити дослідження С.П.Кармалюка, присвячене діяльності Червоного Хреста на Україні упродовж 1867-1920 років. Залучивши до наукового обігу раніше невідомі джерела, автор проаналізував діяльність Товариства у галузі опіки пораненими військовими, реабілітації інвалідів та дав детальну характеристику роботі РТЧХ по допомозі постраждалому цивільному населенню України [3].

Дослідженням, присвяченим комплексному огляду діяльності громадських гуманітарних організацій в Україні впродовж Першої світової війни можна назвати дисертаційну роботу Н.І. Загребельної [4]. Головну увагу дисертантка зосереджує на діяльності Всеросійського земського союзу (ВЗС) і Всеросійського союзу міст (ВСМ) допомоги хворим і пораненим воїнам. На думку Н.І.Загребельної «ці організації відчутно потіснили позиції держави у сфері опіки постраждалих фронтовиків і цивільного населення, особливо у медично-санітарній галузі та у справі допомоги біженцям, що, зрештою, відчутно посилювало громадські впливи у галузі соціальної опіки» [4, с.1].

Свідченням зростанню інтересу до згаданої проблеми став ряд статей, що з'явилися у науковій періодиці. З подібних досліджень варто відмітити роботи К. Е. Баженова [5], О. М. Доніка [6], Т. Лихачової [7], Л. Г. Полякової [8] та ін.

Таким чином, за останні роки спостерігається кількісне зростання робіт, що присвячені вивченні історії діяльності РТЧХ. Однак, незважаючи на появу цілого ряду наукових досліджень, що так чи інакше зачіпають тему діяльності Російського Червоного Хреста багато її питань продовжує залишатися поза увагою вчених. Тому, наукова розробка даного питання продовжує залишатися

одним з важливих завдань історичної науки. Це і визначило **актуальність теми**, обраної автором статті.

Виходячи з вищевказаного **метою публікації** є розкриття та характеристика основних напрямків діяльності РТЧХ по наданню допомоги цивільному населенню у роки Першої світової війни, оцінка основних результатів його роботи.

Виклад основного матеріалу. Події 1914-1918 рр. поставила уряд та громадськість Російської імперії перед вирішенням вкрай важливої проблеми – проблеми біженства. Як справедливо зауважила Л.М.Жванко, країна «...за великим рахунком, була не підготовлена до переміщення мільйонів людей та влаштування їх нового життя. Біженство, без перебільшення, стало кількарічним випробуванням для державної системи та суспільного загалу. Такого розмаху переселення своїх підданих царська влада ще не знала» [1, с.34].

За словами член Державної ради О. В. Кривошеїна: «З усіх суворих випробувань війни поява біженців є найбільш несподіваною, найсерйознішою і важковиліковою... Мудрі стратеги німців створили цей потік, щоб залякати супротивника...Хвороби, печалі й убогість рухаються разом з біженцями на Росію. Вони створюють паніку і знищують все, що залишилося від пориву перших днів війни... Це хмари комах. Дороги руйнуються, і незабаром вже неможливо буде підвезти їжу... Я, як член Ради міністрів, стверджую, що наступна міграція населення приведе Росію у морок революції» [1, с.34].

З початку війни і до весни 1915 р. переважало стихійне біженство, що мало добровільний характер, а загальна чисельність біженців не перевищувала декількох сотень тисяч чоловік, більшість з яких розселялися в прифронтовій місцевості. Після закінчення боїв, як правило, обивателі поверталися на місця свого постійного проживання. У внутрішні райони Російської імперії виїжджали лише небагато з них. Це були ті, хто розраховував знайти притулок у родичів і знайомих. Такий був характер відходу населення до весни 1915 р., поки основні

битви відбувалися в Привіслінському краю, губерніях Царства Польського [5, с.21].

Після періоду поразок австро-угорських військ фронт стабілізувався по Карпатах у грудні 1914 р. Німецький наступ 1915 р. значно погіршив становище росіян, що терпіли поразку за поразкою по усьому фронту, від Німану до Дністра. Великий Відступ російських армій, який тривав п'ять місяців (з травня по вересень включно) став тим періодом, впродовж якого мирне населення прикордонних областей розпочинає «велике переселення на схід». Військовий лікар згадував про жахливі картини цього «переселення»: «Воша давно поїдає біженців. Насильно приковані до армії, біженці не паряться, не миються, не купаються. Усі сплять покотом, не роздягаючись. Багато таборів стали розсадником ... зарази ... Без віри в майбутнє, з покірним відчаєм в душі плентаються баби і мужики, плентаються худі коні. На довгих мотузках слабкими дитячими руками тягнуть шестирічні хлоп'ята корів, що упираються ... Серед біженців лютує дитяча холера. Непоховані трупи валяються на кожному кроці. Іноді їх складають у великі купи ...» [2, с.377]. Змушена депортація населення з прифронтових районів та стихійне біженство створили неконтрольовану ситуацію у країні.

На кінець грудня 1915 р. чисельність біженців склала 2,7 млн. чоловік (без Закавказзя). Реєстрація, що проходила на початку 1916 р., виявила 3 млн. чоловік, у кінці того ж року - 3,6 млн. чоловік (разом із Закавказзям), влітку 1917р. - понад 3,8 млн. чоловік. Національний склад біженців в Росії (без Закавказзя) на кінець 1916 р. виглядав таким чином: росіяни - 58,8 %, поляки - 15%, латиші - 10 %, євреї - 6,4 %, литовці - 2,8 %, естонці та ін. - 7 % [5, с.21].

Коли хвиля біженців захлеснула усю країну, проблема біженства була визнана загальнодержавною, і до законодавчих установ був внесений законопроект про біженців.

30 серпня 1915 р. на законопроекті «Про забезпечення потреб біженців»,

схвалений Державною Радою і Державною думою, російським імператором Миколою II була нанесена резолюція «Быть по сему». В результаті законопроект набув чинності [8, с.145].

Згідно з 2-ою статтею закону державному казначейству в 1915 р. належало відпустити в розпорядження Міністра внутрішніх справ 25 млн. крб. на невідкладне задоволення потреб біженців [8, с.145].

Того ж дня було підписано і «Положення про забезпечення потреб біженців». Так, згідно з «Положенням» біженцями визнавалися особи, що залишили місцевості, які знаходились під загрозою захоплення ворогом або ним вже зайняті, виселені розпорядженням військової або цивільної адміністрації з району військових дій, а також вихідці з ворожих Росії держав (окрім іноземних підданих німецької і угорської національностей) [8, с.145].

Для координації усіх заходів по забезпеченню потреб біженців було створено Особливу нараду з їх облаштування під головуванням міністра внутрішніх справ [8, с.146].

Вже на першому засіданні Особливої наради від 10 вересня 1915 р. Міністерством внутрішніх справ було запропоновано губернаторам:

- 1) визначити місця, де біженці могли б знайти для себе притулок і заробіток;
  - 2) визначити кількість і вид робіт, які можуть бути надані біженцям;
  - 3) організувати в губернських і повітових містах комітети, за участю громадських установ і окремих осіб, що можуть надати допомогу;
  - 4) влаштувати харчувальні пункти для безробітних;
  - 5) підшукати приміщення і організувати медичну допомогу біженцям;
  - 6) визначити розмір фінансових затрат, необхідних для організації допомоги
- [8, с.146].

Крім того, губернаторам було запропоновано надавати щотижня дані про безробітних; на підставі цих відомостей МВС щотижня друкувало і розсилало на місця таблиці з вказівкою кількості робочих вакансій по губерніях. До цієї ж

справи були залучені і біржі праці [8, с.146].

Однак, проблеми біженців неможливо було вирішити силами лише державних інститутів. Необхідно було залучити усі громадські сили. Значне місце тут займає діяльність Всеросійський Земський Союз та Всеросійський Союз Міст, яка була скерована на організацію транспортування біженців, забезпечення їх потреб у дорозі та місцях розселення.

Проте, офіційна влада зробила ставку на благодійні організації, якими опікувались представники імператорської родини.

Так, ще 14 вересня 1914 р. Миколаю II було підписане Положення про Комітет Її Імператорської Високості Великої Княжни Тетяни Миколаївни для надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій. Метою діяльності інституції було «...надання тимчасової допомоги особам, постраждалим від воєнних дій..., як тим, хто залишався у своїх місцевостях, так і тим, хто їх покинув за вимогою влади, або з інших, пов'язаних з війною, причин» [1, с.46]. Почесним головою Комітету була обрана Велика княжна Тетяна Миколаївна. Реальним же керівником Комітету став О.Б. Нейдгарт, відомий політичний і державний діяч, член Державної ради, виходець із відомого російського дворянського роду австрійського походження [1, с.46]. З часу його утворення і до осені 1915 р. комітет був центральним органом захисту біженців, користувався урядовою підтримкою та державними субсидіями [1, с.46].

До справи допомоги мирному населенню, що потерпало від жахів війни долучився і Російський Червоний Хрест.

Завдання це, хоча і не впливало безпосередньо з призначення Червоного Хреста, що мало на меті сприяння армії шляхом лікування поранених та хворих воїнів, однак було прийнято РТЧХ як таке, що тісно пов'язане із загальним розвитком військових дій. Розпочавши рух у кінці червня 1915 р. і поступово зростаючи кількісно, біженці вимагали термінових заходів, не залишаючи часу на вироблення якого-небудь загального плану діяльності. Тому початкові заходи

допомоги вилилися у форму окремих заходів, які тільки з часом набули більш планового характеру.

У загальному русі цивільного населення від прикордонних областей у напрямку до внутрішніх районів імперії слід розрізняти дві стадії: перша - від червня до серпня 1915 р.; друга - від середини серпня до кінця 1915 р. [9, с.75; 10, с.3823].

Найбільша кількість біженців скупчилася в Південно-Західному районі, особливо у ближньому тилу, де вже на початку липня 1915 р. зібралось більше 100тис. біженців, а на початку серпня кількість їх досягла 200 тис. чоловік. Вони зосередилися виключно у районі Волинської губернії та прикордонних місцевостях Галичини [10, с.3823].

Розпочинаючи з середини серпня, в міру подальшого наступу ворога і початку бойових дій в межах Волинської губернії, картина змінюється: спочатку скупчуючись у прикордонному районі, маси біженців рушають все глибше в тил, прямуючи в Київську губернію і проникаючи і далі за Дніпро, у район Полтавської губернії. Рухаючись по лініям залізниць, прямуючи караванами по шосейному шляху, прибуваючи залізничними ешелонами, маси біженців втрачають визначені маршрути руху і розтікаються різними напрямками охоплюючи все ширший і ширший район [10, с.3823].

Заходи Російського Червоного Хреста, направлені на допомогу біженцям, полягали у наступному:

- 1) в організації продовольчої допомоги через відкриття спеціальних харчових пунктів;

- 2) у боротьбі з інфекційними хворобами за допомогою спеціально обладнаних бараків та пропускних пунктів;

- 3) у постачанні біженців, у міру можливостей, білизною та верхнім одягом [9, с.75-76;11, с.113].

Вже у липні 1915 р. при арміях Південно-Західного фронту діяли 29

харчових пунктів та 5 залізничних рухомих харчових загонів РТЧХ. Про їх діяльність свідчать такі дані: тільки за серпень місяць і тільки три заклади із вищезгаданих (при 8-й армії) видали 177124 порцій гарячої їжі і 692320 порцій чаю з хлібом [9, с.76].

Крім харчових, у Південно-Західному районі діяли й інші заклади РТЧХ: 11 епідемічних загонів, 5 санітарно-дезінфекційних загонів, 2 холерних бараки, приймальне відділення, бактеріологічна лабораторія [9, с.76].

Червоний Хрест брав участь у наданні допомоги біженцям і за межами прикордонних областей, у внутрішніх районах імперії. Для цього Головне Управління (ГУ) РТЧХ залучило до сприяння існуючі майже з самого початку війни залізничні організації, якими керували начальники доріг – уповноважені Червоного Хреста за наданням допомоги на підпорядкованих їм залізницях, а також подібні організації на водних шляхах країни [9, с.78].

Для створення і розвитку необхідної мережі медичних закладів ГУ РТЧХ відпускало у розпорядження начальників доріг значні грошові суми (від 3 до 48 тисяч крб. на дорогу). Завдяки таким заходам на залізницях внутрішнього району країни було відкрито 107 харчових пунктів [9, с.78].

Найбільш жваво працювали харчові заклади на Південній залізниці. Від 1 серпня до 1 листопада 1915 р. тут було видано біля 1,5 млн. порцій їжі [9, с.79].

Початок бойових дій на Кавказькому театрі теж призвів до зрушення з місць проживання великих мас мирного населення.

У грудні 1914 р. турецькі війська під командуванням Халіль-паші рушили у бік іранського міста Тавриз, вбиваючи і грабуючи вірменське населення Урмії, Ураз-Булага і Салмаста. Місцеве вірменське населення було вимушене піти разом з відступаючою російською армією. Біженці у кількості 44 тис. вірмен і 20 тис. ассирійців (айсорів) сконцентрувалися у місті Джульфі, куди була скерована допомога продовольством і медикаментами [12, с.42].

Велике скупчення біженців спостерігалось і у місті Нахічевань. Останні

потерпали від голоду, серед них з'явилися інфекційні захворювання. Для надання допомоги їм терміново був сформований медико-харчувальний загін Червоного Хреста у складі двох лікарів, п'яти сестер, двох студентів-медиків, чотирьох санітарів і господарського персоналу. До вечора 12 січня 1915 р. загін прибув до Нахичевані, де розгорнув 30 ліжок для інфекційних хворих [13, с.92].

Координацію заходів по допомозі біженцям у Нахичевані здійснював головноуповноважений Червоного Хреста при Кавказькій армії, доктор медицини, почесний лейб-медик В. П. Раєв. Він же керував вказаним загonom. Біженці були розміщені як на вокзалі (у залізничних вагонах), так і в самому місті (по квартирах). Для зручності їх обстеження В. П. Раєв вирішив розділити загін на дві частини. Лікар Панкришев і студент-медик Ткаченко з двома сестрами обстежували біженців у вагонах теплушок і впродовж трьох днів оглянули 1400 чоловік. Жінка-лікар Какобадзе і нахичеванський повітовий лікар Шенгеля обстежували біженців, які розміщувалися у приватних помешканнях, і за дві доби оглянули більше 50 квартир. «У той час не було лікарів в місті і навіть лікар Шенгеля через два дні після прибуття загону був відкликаний з Нахичевані». Біженці були украй виснажені «вони тільки на вигляд нагадували людей, коли ж їх роздягали для огляду з метою з'ясування стану здоров'я, то видно було тільки скелет з натягнутою шкірою» [13, с.92-93].

В результаті медичного обстеження біженців з 13 по 24 січня було виділено 430 хворих, з них 350 лікувалися амбулаторно, а 80-стаціонарно. Основна маса хворих страждала дизентерією. Були випадки запалення легенів, гострого ревматизму і обмороження кінцівок. З 23 січня по 7 лютого померло шість чоловік. Кількість біженців в Нахичевані швидко зменшувалася. Здорових розсіювали по навколишніх селах. До 23 січня в лазареті загону залишилось 12 хворих. Зважаючи на таке становище медико-харчувальний загін 24 січня був відправлений до Тифлісу. За рішенням В. П. Раєва у Нахичевані залишалася лікар Какобадзе з метою долікування хворих і обслуговування місцевого населення [13, с.93].

Надзвичайно активно працював «Загін Червоного Хреста для боротьби із заразними хворобами». Працівники цього загону — лікар Мкртумянц, студент-медик Олейніков і санітари виконали велику роботу по наданню різнопланової допомоги пораненим і хворим біженцям, які скупчилися у Джульфі [13, с.93].

Під тиском турецького уряду окремі курдські племена до літа 1915 р. готували озброєний виступ проти російських військ в Іранському Азербайджані. До здійснення цього задуму вони, при підбурюванні турок, чинили погроми над вірменами. Внаслідок цього утворилося велике скупчення біженців в районах міст Дільмана (15тис. чоловік) та Хосрова (1500 чоловік) [14, с.97,99]. Наданням медичної допомоги і забезпеченням питань біженцям крім військових медичних закладів займався і 3-й Кавказький пересувний лазарет Червоного Хреста [13, с.93-94].

У харчових пунктах лазарету щодня отримували їжу 600-700 біженців [14, с.99]. «Окрім гарячої їжі дітям видавалися молоко, яйця і галети» [14, с.97]. Потерпілих від різанини доставляли в лазарет в надзвичайно важкому стані. «Айсори зазвичай відмовлялися від раціональної медичної допомоги. Деякі з них... не приймали ліків, побоюючись отруєння, внаслідок чого смертність серед них була високою» [14, с.99]. Величезне скупчення біженців в цих районах загрожувало спалахом інфекційних захворювань і серед військових діючої армії. «Спроби військового начальства розселити біженців по курдських селах в Котурі, Сараї, Деєре та ін. не мали успіху, внаслідок страху біженців» [14, с.99].

Відступ російських військ в ході Алашкертської операції, який тривав з 9 по 22 липня 1915 р. став причиною нового потоку біженців. Чисельність останніх перевищила 100 тис. чоловік [14, с.8]. Склалося критичне становище у справі медичного забезпечення біженців і військових. Розгорнуті на передовій перев'язувальні пункти і лазарети відходили з армійськими частинами. Згорнулися і госпіталі: військові — в Тапарізі, Джамшичато, Земсоюзу — в Каракілісі, що біля Алашкерт. На Ігдирському напрямку не виявилось лікувальних, установ для

прийому поранених і хворих, окрім лазарету Червоного Хреста, розгорнутого за Чінгільським перевалом Агридагського хребта в населеному пункті Каре. Цей лазарет зіграв виключно велику роль. Впродовж липня місяця тут отримали медичну допомогу 6843 людини, з них — 6412 стаціонарно і 431 амбулаторно [14, с.54 (приложение)]. Завідувач цього лазарету П. М. Сніткін у своєму рапорті від 12 серпня вказував: «маси біженців, що проходили повз лазарет впродовж усього часу натовпами, зверталися в лазарет, просячи хліба, окропу і води. Наскільки було можливо лазарет приходив до них на допомогу. Висилалися санітарні двоколки за тими, що були знесиленими, підбиралися кинуті діти і евакуювалися до Ігдиру власними засобами. Видано біженцям за липень 40 пудів хліба і 680 обідів» [14, с.53 (приложение)]. Спочатку лазарет в Каре мав 30 ліжок, впродовж липня він розширився до 724 місць [14, с.51 (приложение)]. Лазарет працював на дві операційні, завдяки його посиленню хірургічним загonom за рахунок сарикамишського лазарету Червоного Хреста [13, с.95].

Прийом біженців в місті Ігдирі забезпечував медико-харчувальний пункт Червоного Хреста. Тут, серед амбулаторних хворих біженців «щодня спостерігалось по 12-13 випадків дизентерії впродовж останніх днів, а раніше було до 60-70 випадків в день. Висипний тиф безумовно існує, що цілком природно при тій скупченості» [13, с.95-96]. Смертність серед них була високою (щодня 20 — 30 смертних випадків). Змучені, виснажені люди гостро потребували усіх видів допомоги. Проте допомога, що надавалась їм, була край недостатньою [13, с.96].

Окрім основного потоку біженців в ігдирському напрямку, значні маси їх скупчилися у районах міст Хоя, Джульфи, Сарикамишу, Карса, Кагизману, Олександрополя та інших місць. 15 і 16 серпня 1915 р. в околицях міста Хоя перебувало 2500 біженців-вірмен [13, с.96]. Їх медичним і матеріальним забезпеченням займався загін Червоного Хреста для боротьби із заразними хворобами під керівництвом завідувача цього загону Домаскіна. У Джульфі «коли почалася реєстрація біженців до 7 серпня було 1100 чоловік, до 10 серпня

залишилося до 600, а після 10 — було всього 70-80 чоловік. Хворих на 18 серпня перебувало 5 чоловік, з них 2 холерних і 3 випадки черевного тифу» [13, с.96].

Отже, становище біженців протягом 1915 р. залишалося вкрай важким і допомога, що надходила їм від військового відомства не задовольняла всіх потреб. Проте, як би погано не йшла справа, громадські благодійні організації (і РТЧХ у їх числі) провели величезну роботу для охорони здоров'я біженців.

Весняно-літня кампанія 1916 р. стала одним із найбільш значних успіхів російських військ у ході війни. Вони захопили значні території, що входили до складу Австро-Угорщини, що призвело до необхідності організувати продовольчу і медичну допомогу місцевому населенню.

З цією метою був заснований Головний Комітет по наданню допомоги постраждалому населенню зайнятих областей Австро-Угорщини. Головою її був призначений помічник з цивільної частини камер-юнкер С.Д. Євреїнов Членами комітету були обрані: санітарний інспектор генерал-губернаторства Н.С.Безроднов, Чернівецький губернатор В.В.Лігін, санітарний інспектор Чернівецької губернії Д.П.Гапонов, уповноважений Всеросійського Земського Союзу при 8-й армії М.М.Родзянко [15, арк. 1].

На засіданні Головного Комітету від 15 листопада 1916 р., його голова С.Д.Євреїнов сказав: «...Головний комітет є установою розпорядчою, яка об'єднує діяльність повітових комітетів, обговорює всі питання по наданню допомоги населенню згідно з донесеннями повітових комітетів або ж за отриманими безпосередніми відомостями, встановлює, в яких місцях повинна бути надана допомога, а також порядок її здійснення. Головна мета комітету - надання продовольчої і санітарної допомоги населенню і тільки у виняткових випадках грошової допомоги. У відношенні порядку здійснення припущеної допомоги Головний Комітет може виконання намічених заходів доручити повітовим комітетам або покласти на окремих осіб або ж залучити громадські організації, діючі в імперії або місцеві» [15, арк. 1].

Ці громадські організації були представлені Всеросійським Земським союзом та Всеросійським Союзом Міст. Однак і Товариство Червоного Хреста внесло частку в цю благородну справу. Продовольчі та медичні загони останнього надавали всіляку допомогу місцевому населенню. Так, у селі Ржепинцях Буцацького повіту Тернопільської губернії діяв 18-й епідемічний загін РТЧХ [16, арк. 163зв], у селі Бариші того ж повіту працював 12-й епідемічний лазарет РТЧХ [15, арк. 148зв]. У Чортківському повіті медичну допомогу надавав 1-й заразний лазарет Червоного Хреста та 13-й епідемічний загін того ж Товариства [15, арк. 148зв]. Видачею гарячої їжі місцевому населенню займалася кухня, організована 12-м епідемічним загоном РТЧХ у селі Новосілки-Коропецькі Буцацького повіту [17, с.218зв].

Але якою б великою не була напруга військових дій, Червоний Хрест, не міг припинити хоча б тимчасово роботу багатьох із своїх закладів, які не мали прямого відношення до війни.

Постійні медичні заклади Червоного Хреста продовжували свою діяльність і навіть збільшували її обсяг.

У 1914 р. в стаціонарних медичних закладах та приймальних відділеннях Товариства (86 лікарнях, 126 амбулаторіях і 5 колоніях) було 3155 ліжок, причому в разі необхідності кількість їх могла бути збільшена майже в два рази. За 1914 р. у цих закладах одержали медичну допомогу 1027674 чоловік (976741 - амбулаторно і 47933 - стаціонарно) [18, с.622].

Червоний Хрест продовжував, як і в попередні роки, надавати допомогу рибпромисловцям на Мурмані. Її необхідність спричинилася особливо несприятливими умовами життя рибпромисловців в санітарному відношенні, у зв'язку з суворим кліматом та відсутністю правильно організованої медичної допомоги. Діяльність Товариства Червоного Хреста проявлялася, як правило, у вигляді відряджень навесні кожного року, починаючи з 1881 р., медико-санітарного загону. Загін складався із лікаря, студента, двох фельдшерів та 5-7-ми

сестер милосердя. Були відкриті приймальні відділення в Теріберці, Гавриловському, Ринді та Кіберзі. Допомога надавалася щорічно від 30 до 50 стаціонарним хворим, які проводили щорічно від 300 до 600 лікарняних днів. Крім цього, кожного року відбувалося до 7 тис. амбулаторних відвідувань. На відрядження загону відраховувалося близько 3 тис. крб. [19, с.51-52].

Цей вид допомоги не зазнав істотних змін і у весняно-літній період 1914 р. У березні цього року перша частина медико-санітарного загону РТЧХ у складі однієї сестри милосердя виїхала з Архангельська до Кібергу. По дорозі, в місті Олександровському, до неї приєднався фельдшер. Після прибуття в Кіберг ними було відкрито приймальне відділення. Воно надавало допомогу рибпромисловцям у червні, а після цього його медперсонал переїхав до містечка Ринде. Друга частина загону (лікар, фельдшер та три сестри) виїхали до Архангельська 18 травня 1914 р. і 21 травня відкрила невеличку лікарню в Тіберці та Гавриловському. Діяльність загону продовжувалася до від'їзду рибпромисловців з Мурману (до 1 вересня 1914 р.). За весь час діяльності лікарні в ній лікувалося стаціонарно і амбулаторно 2730 чоловік [11, с.202-203].

Крім допомоги рибпромисловцям на Мурмані, надавалася допомога населенню Камчатки. Ще у 1908 р. ГУ РТЧХ сформувало і відрядило на Камчатку (виходячи з клопотання приамурського генерал-губернатора) загін із 3 сестер милосердя для надання допомоги місцевому населенню, яке постраждало від різних епідемічних захворювань. У 1910 р., згідно з побажанням прем'єр-міністра П.А.Столипіна, він був посилений ще 7 сестрами милосердя. До кінця 1913 р. чисельність загону була доведена до 14 чоловік [20, арк. 678-678зв; 21].

Строк перебування загону визначався в 1 рік і щорічно поновлювався ГУ. Так було і в роки війни [20, арк. 678зв; 21].

Персонал загону виконував вкрай важку роботу. Відрізані більшою частиною року від оточуючого світу фельдшери та сестри милосердя поклалися тільки на власні сили та вміння. Один раз на рік їх відвідував лікар, який привозив

необхідні ліки та перев'язувальні засоби. При нестачі останніх фельдшери відправлялися в найближче місто, куди можна було дістатися тільки верхи і лише в літню пору. Однак робота загону викликала щирю вдячність з боку жителів Камчатки [22].

Багато зробив Червоний Хрест для боротьби з проказою, взявши участь у боротьбі з епідемією брюшного тифу в Забайкальській області та прийшовши на допомогу постраждалим від урагану в прибережній частині Азовського моря і [18, с.623].

Висновки. Події Першої світової війни привели до виникнення дуже гострої і серйозної проблеми, а саме до появи масового руху біженців, яким були охоплені практично усі країни - учасниці конфлікту. Не стала виключенням і Російська імперія. Активні бойові дії, що охопили західні райони країни 1914-1915 рр., призвели до зрушення з місць постійного проживання великих мас мирного населення.

Надання допомоги біженцям на початковому етапі було сферою переважно державних зусиль. Однак, масштаби війни змусили уряду до невідкладних і конкретних дій, оскільки проблеми піклування і добродійності придбали якісно інший масштаб.

Ефективність вирішення такої глобальної проблеми вимагала від державної влади співробітництва із громадськими санітарними організаціями, у тому числі і РТЧХ. Саме участь останніх у лікуванні, харчуванні, та забезпеченні біженців речами першої необхідності дозволили дещо зменшити «імпульс гуманітарного негативу», що визначив обличчя тотальних воєн ХХ століття.

Література:

1. Жванко Л. М. *Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914 – 1918 рр.): монографія /Л.М. Жванко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 360 с.*

2. *Оськин М.В. Неизвестные трагедии Первой мировой. Пленные. Дезертиры. Беженцы / М.В. Оськин. - М.: Вече, 2011. - 432 с.*

3. *Кармалюк С.П. Діяльність організацій Червоного Хреста в Україні в 1867 - 1920 рр. : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 1998. – 16 с.*

4. *Загребельна Н.І. Громадські гуманітарні організації в Україні у роки Першої світової війни.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2004. – 20 с.*

5. *Баженова К.Е. Деятельность организаций Всероссийского Земского Союза и Всероссийского Союза Городов Пермской губернии по оказанию помощи беженцам в годы Первой мировой войны / К.Е.Баженова // Вестник Челябинского государственного университета. – Серия «История». - 2011. - № 12 (227). - Вып. 45. - С. 21–27.*

6. *Донік О.М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни /О.М.Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. - № 9. – С.61-86.*

7. *Лихачова Т. Становище біженців з Царства Польського та Східної Галичини у Російській імперії в роки Першої Світової війни / Т.Лихачова // Проблеми слов'язнавства. – 2009. – Вип.58. – С.79-89.*

8. *Полякова Л. Г.Беженцы в годы Первой мировой войны: проблемы статуса и обеспечения (на примере Черноморской губернии) / Л.Г.Полякова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. - Тамбов: Грамота. - 2011. - № 4 (10): в 3-х ч. - Ч. II. - С. 145-147.*

9. *Краткий обзор деятельности Российского Общества Красного Креста по оказанию помощи больным и раненым воинам на театре войны с Австро-Венгрией, Германией и Турцией в 1914-1915 гг. Доклад общему собранию гг. членов РОКК 28 февраля 1916 года. – Петроград: Государственная*

Типография, 1916. – 91 с.

10. *Помощь Красного Креста беженцам на Юго-Западном фронте // Вестник Красного Креста.-1915.-№ 9.-С.3823 – С.3838.*

11. *Отчет Российского Общества Красного Креста, состоящего под высочайшим покровительством ее императорского величества государыни императрицы Марии Федоровны, за 1915 год. Часть II. Общий обзор деятельности Общества. - Петроград, 1916.-286с.*

12. *Пушкарев А.С., Степанянц С.М. Помощь российских благотворительных организаций армянам – жертвам геноцида в годы I Мировой войны/ А.С.Пушкарев, С.М.Степанянц // Научные ведомости Белгородского Государственного университета. История. Политология. Экономика. Информатика. – 2008. - №5 (45). – Выпуск 7. – С.42-45.*

13. *Мелкумян Г.А. Медицинская помощь беженцам в 1915 году. – С.92 - 98. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lraber.asj-oa.am/3517/1/92.pdf>.*

14. *Обзор деятельности учреждений, состоящего под высочайшим покровительством ее императорского величества государыни императрицы Марии Федоровны Российского Общества Красного Креста на Кавказском фронте за май, июнь и июль месяцы 1915года. – Тифлис: Электротпечатня Тифлисской № 2 тюрьмы, 1915. – 101 с. + 78 с.(прилож.).*

15. *Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). - Ф.960. – Спр.3.*

16. *ДАЧО.– Ф.960. –Спр.2.*

17. *ДАЧО. – Ф.960. – Спр.6.*

18. *Боцяновский В. Первые дни войны в Красном Кресте / В.Боцяновский // Вестник Красного Креста.-1916.-№2. – С.616 - 625.*

19. *Очерк возникновения и деятельности Российского Общества Красного Креста. - С.-Петербург: Государственная типография, 1913.- 63с.*

20. *Центральний державний історичний архів України у Києві (далі –*

ЦДІА України у Києві). – Ф.719. – Оп.1– Спр.68.

21. *Правительственный вестник*. – 3 июня 1916.

22. *Правительственный вестник*. - 11 (24) ноября 1916.

References:

1. Zhvanko L. M. *Bizhenstvo Pershoyi svitovoyi vijny` v Ukrayini: Dokumenty` i materialy` (1914 – 1918 rr.): monografiya /L.M. Zhvanko; Xark. nacz. akad. mis`k. gosp-va. – X.: XNAMG, 2010. – 360 s.*

2. Os'kyn M.V. *Neyzvestnye trahedy Pervoy myrovoy. Plennye. Dezertyry. Bezhentsy / M.V. Os'kyn. - M.: Veche, 2011. - 432 s.*

3. Karmalyuk S.P. *Diyal'nist' orhanizatsiy Chervonoho Khresta v Ukrayini v 1867 - 1920 rr. : Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Chernivets'kyy derzh. un-t im. Yu.Fed'kovycha. – Chernivtsi, 1998. – 16 s.*

4. Zahrebel'na N.I. *Hromads'ki humanitarni orhanizatsiyi v Ukrayini u roky Pershoyi svitovoyi vijny.: Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. – Kyyiv, 2004. – 20 s.*

5. Bazhenova K.E. *Deyatel'nost' orhanyzatsyy Vserossyyskoho Zemskoho Soyuzu y Vserossyyskoho Soyuzu Horodov Permskoy hubernyy po okazanyyu pomoshchy bezhentsam v hody Pervoy myrovoy vojny / K.E.Bazhenova // Vestnyk Chelyabynskoho hosudarstvennoho unyversyteta. – Seryya «Ystoryya». - 2011. - # 12 (227). - Vyp. 45. - S. 21–27.*

6. Donik O.M. *Hromads'ka blahodiynist' v Ukrayini v roky Pershoyi svitovoyi vijny /O.M.Donik // Problemy istoriyi Ukrayiny KhIKh – pochatku KhKh st. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2005. - # 9. – S.61-86.*

7. Lykhachova T. *Stanovyshche bizhentsiv z Tsarstva Pol's'koho ta Skhidnoyi Halychyny u Rosiys'kiy imperiyi v roky Pershoyi Svitovoyi vijny / T.Lykhachova // Problemy slov"yanoznavstva. – 2009. – Vyp.58. – S.79-89.*

8. Polyakova L. *G.Bezhency v roky Pervoy my`rovoj vojny: problemy statusa y` obespecheny`ya ( na pry`mere Chernomorskoj guberny`y) / L.G.Polyakova //*

Y`story`chesky`e, fy`losofsky`e, poly`ty`chesky`e y` yury`dy`chesky`e nauky`, kul`turology`ya y` y`skusstvovedeny`e. Voprosy teory`y` y` prakty`ky`. - Tambov: Gramota. - 2011. - # 4 (10): v 3-x ch. - Ch. II. - S. 145-147.

9. *Kratky`j obzor deyatel`nosty` Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta po okazany`yu pomoshhy` bol`nym y` ranenym voy`nam na teatre vojny s Avstro-Vengry`ej, Germany`ej y` Turcy`ej v 1914-1915 gg. Doklad obshhemu sobrany`yu gg. chlenov ROKK 28 fevralya 1916 goda. – Petrograd: Gosudarstvennaya Ty`pografy`ya, 1916. – 91 s.*

10. *Pomoshh` Krasnogo Kresta bezhenczam na Yugo-Zapadnom fronte //Vestny`k Krasnogo Kresta.-1915.-# 9.-S.3823 – S.3838.*

11. *Otchet Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta, sostoyashhego pod vysochajshy`m pokrovy`tel`stvom ee y`mperatorskogo vely`chestva gosudaryny` y`mperatry`czy Mary`y` Fedorovny, za 1915 god. Chast` II. Obshhy`j obzor deyatel`nosty` Obshhestva. - Petrograd, 1916.-286s.*

12. *Pushkarev A.S., Stepanyancz S.M. Pomoshh` rossy`jsky`x blagotvory`tel`nyx organy`zacy`j armyanam – zhertvam genocy`da v gody I My`rovoj vojny/ A.S.Pushkarev, S.M.Stepanyancz // Nauchnye vedomosty` Belgorodskogo Gosudarstvennogo uny`versy`teta. Y`story`ya. Poly`tology`ya. Ekonomy`ka. Y`nformaty`ka. – 2008. - #5 (45). – Vypusk 7. – S.42-45.*

13. *Melkumyan G.A. Medy`cy`nskaya pomoshh` bezhenczam v 1915 godu. – S.92 - 98. [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://www.lraber.asj-oo.am/3517/1/92.pdf>.*

14. *Obzor deyatel`nosty` uchrezhdeny`j, sostoyashhego pod vysochajshy`m pokrovy`tel`stvom ee y`mperatorskogo vely`chestva gosudaryny` y`mperatry`czy Mary`y` Fedorovny Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta na Kavkazskom fronte za maj, y`yun` y` y`yul` mesyaczy 1915goda. – Ty`fly`s: Ælektropechatny` Ty`fly`ssoj # 2 tyur`my, 1915. – 101 s. + 78 s.(pry`lozh.).*

15. *Derzhavny`j arxiv Chernivecz`koyi oblasti (dali – DACHO). – F.960. – Spr.3.*

16. DACHO. - F.960. – Spr.2.

17. DACHO. – F.960. – Spr.6.

18. *Bocyanovsky`j V. Pervue dny` vojnu v Krasnom Krete / V.Bocyanovsky`j //Vestny`k Krasnogo Kresta.-1916.-#2. – S.616 - 625.*

19. *Ocherk vozny`knoveny`ya y` deyatel`nosty` Rossy`jskogo Obshhestva Krasnogo Kresta. - S.-Peterburg: Gosudarstvennaya ty`pografy`ya, 1913.- 63s.*

20. *Central`ny`j derzhavny`j istory`chny`j arxiv Ukrayiny` u Ky`yevi (dali – CzDIA Ukrayiny` u Ky`yevi). – F.719. – Op.1– Spr.68.*

21. *Pravy`tel`stvennyj vestny`k. – 3 y`yunya 1916.*

22. *Pravy`tel`stvennyj vestny`k. - 11 (24) noyabrya 1916.*